
Hayy Bin Yakzân'in Çevirmeni Olarak Spinoza

Spinoza as the Translator of Hayy Ibn Yaqdban

MEHMET BAYRAKDAR

Yeditepe University

Abstract: This short article which is in the note form aims to clarify whether the person who translated Ibn Tufayl's famous work entitled *Hayy Ibn Yaqdban* into the Dutch language is Spinoza, the Dutch philosopher. We desire to show for readers that the first translator of this work which translated into the Dutch language entitled *Hat Leeven van Hai Ebn Yokdban* is Spinoza, by some documents. We hope we may accomplish it in this paper.

Keywords: Ibn Tufayl, *Hayy Ibn Yaqdban*, Spinoza, the Dutch language, translation.

Batı'da bilindiği gibi yaklaşık 1950 yılına kadar İbn Tufeyl'in (1110-1183) *Hayy bin Yakzân* adlı eserini Hollandacaya ilk çevirenin Spinoza (1632-1677) olup olmadığı zaman zaman doğrudan veya dolaylı olarak tartışma konusu ola gelmiştir. Söz konusu tarihten itibaren günümüze kadar Doğu'da ve Batı'da hem İbn Tufeyl ve eseri hem de Spinoza hakkında sayısız çalışma yapılmış olmakla birlikte, *Hayy bin Yakzan*'ın çevirmeni olarak Spinoza konusu üzerinde hemen hiç durulmamıştır. Hatta İbn Tufeyl'in batı düşüncesine etkilerini en son çalışmış olan Samar Attar, A. Reland'ın Spinoza'nın çevirisini gözden geçirerek Rotterdam'da 1701'de ikinci kez yaptığı baskısından bahsederken, çevirmenin Spinoza olup olmadığını kendisine sorarak hala bu konudaki kararsızlığı ifade etmiş oluyor (Attar, 2007: xvii).

Tartışmanın nedeni, İbn Tufeyl'in söz konusu eserinin ilk Hollandaca çevirisi, Spinoza'nın sağlığında 1672 yılında Amsterdam'da *Het Leeven van Hai Ebn Yokdhan* adıyla Jan Rieuwerts tarafından yayınlandığında çevirmenin adının bulunmaması (Ek-1); fakat Spinoza'nın ölümünden sonra çeviri, 1701 yılında Willem Lamsveld tarafından Amsterdam'da ve aynı yıl Adrian Reland Rotterdam'da tekrar yayınlanınca, çevirmenin adının S.D.B. kısaltmasıyla verilmiş olmasıdır (Ek-2).

Spinoza üzerine önemli bir çalışma yapan K.O. Meinsma'nın, çalışmasını *Spinoza ve Çevresi (Spinoza en zijn Kring)* adıyla 1896 yılında yayınladığında, eserde şöyle bir nota rastlanmıştır: "Spinoza, samimi dostu Johannes Bouwmeester'den İbn Tufeyl'in *Hayy bin Yakzan* adlı eserini Hollandacaya çevirisini rica etmişti." (Meinsma, 1896: 440, dn. 2). Meinsma'nın bu notundan sonra bilginler, *Hayy bin Yakzân*'ın ilk Hollandaca çevirisinin çevirmenin J. Bouwmeester olduğunu zannetmişlerdir ve hâlâ da öyle zannediliyor. Nitekim Lawrence I. Conrad çevirmenin J. Bouwmeester olabileceğini düşünüyor (Conrad, 1996: 276).

Ancak başka bir Hollandalı araştırmacı Willem Meijer, Spinoza felsefi sisteminin İslâm felsefesiyle uyum içerisinde olduğunu anlatan ve 1920 yılında yayınladığı makalesinin yazım aşamasında Amsterdam'daki Rosenthaliana Kütüphanesi'nde çevirmen adı S.D.B. olan *Hayy bin Yakzân*'ın ilk Hollandacaya çevirisinin, Spinoza'nın *Opera Posthuma* adıyla yayınlanan eserleriyle aynı ciltte toplamış olduğunu görünce, kısaltma çevirmen adının, Benedictus de Spinoza adının S. (Spinoza), D. (de), B.

(Benedictus) şeklinde kısaltılarak ters çevrilmiş şekli olduğu kanaatine varmıştır. Böylece bu araştırmacı çevirmenin Spinoza olduğu kanaatine sahip olmuş olmakla birlikte, meselenin üzerinde daha fazla durmamıştır. O, bu durumu, *Spinoza'nın Gençliği (Der Junge Spinoza)* adıyla bir çalışma yapmış olan Stanislaus von Dunin-Borkowski'ye de anlatmıştır. Bunun üzerine Borkowski, kitabının ikinci baskısında Spinoza'nın gençlik yıllarında yakından takip ettiği Descartes felsefesinden uzaklaşıp Yahudi din felsefesine doğru kaymasının nedenini İbn Tufeyl'in etkisiyle açıklamıştır. Spinoza'nın *Ethica*'da *Hayy bin Yakzân* adlı eserden etkilenmiş olduğuna vurgu yapmıştır (Dunin-Borkowski, 1910: 237-9).

Diğer yandan İbn Tufeyl ve *Hayy bin Yakzân* adlı eser üzerine çalışmalarıyla meşhur Fransız oryantalist Léon Gauthier, özellikle *Hayy bin Yakzân*'ın Arapçasını Fransızca çevirisiyle birlikte yayımladığı *Hayy ben Yaqdbân: Roman Philosophique d'Ibn Thofail* adlı eserinin ikinci baskısında söz konusu eserin batı dillerine çevirisinden bahsederken W. Meijer'in verdiği bilgilere de temas etmiştir; ancak kendisi ilk Hollandaca çevirinin çevirmeninin Spinoza olduğunu açıkça vurgulamamıştır (Gauthier, 1936: xxx-i). L. Gauthier'nin verdiği bilgileri özetleyen N. Keklik ise, sadece W. Meijer'in verdiği bilgiyi onaylar mahiyette bir tutumla, dolaylı bir şekilde çevirmenin Spinoza olabileceğine işaret etmiştir (Keklik, 1987: 141-2).

Daha önce özetlemeye çalıştığımız bu bilgiler ışığında *Hayy bin Yakzân*'ı ilk defa Hollandacaya çevirenin Spinoza olduğuna kesin kanaat getirmiştik. Bunun için de, Spinoza'nın Arapça bilmediğini düşünsek bile Hollandaca çevirisinde, *Hayy bin Yakzân*'ı 1349 yılında İbraniceye çeviren ve aynı zamanda üzerine İbranice bir şerh de yazan Fransız Yahudi bilgini Rabbi Moise de Narbonne'un (Moshe ben Meir Narboni, 1300-1362) çevirisini kullanmış olabileceğini söylemiştik (Bayrakdar, 2011: 259).

Konuyla ilgili yeri geldikçe düşünüyor ve daha kesin bilgilere ulaşmak amacıyla araştırmalarımızı devam ettiriyorduk. Özellikle Batı'da son yıllarda hem İbn Tufeyl üzerine, hem de Spinoza üzerine yapılmış olan çok sayıda araştırma izliyorduk. Ancak hiç birisinde bu konunun hiç ele alınmadığını ya da bir kaçında görüldüğü gibi konuyla ilgili kesin bir kanaat belirtilmeden yukarıda özetlemeye çalıştığımız bilgilerin aktarıldığını gördük. Fakat son iki aydır yaptığımız araştırmalar yüzümüzü güldürdü ve bize çevirmenin kesin olarak Spinoza olduğunu farklı birkaç yoldan gös-

termiş oldu. Birincisi, “Catalogue No. 150: Spinoza (1632-1677)” başlıklı, Londra Üniversitesi Tarih ve Bilim Felsefesi Bölümü Başkanı A. Wolf’un özel kütüphanesinin katalog kitabıydı. Basım tarihi verilmemiş olan ve Amsterdam Internationaal Antiquariaat tarafından basılan söz konusu kitaptaki 430 numaralı İbn Tofail-Abu Jaaphar Ebn Tophail, *Het Leven van Hai Ebn Yokdhan* kitaptan bahsedilirken, söz konusu kitap Spinoza’nın “E-Sahte Kitapları” kategorisinde verilmesine rağmen, “Çeviri, muhtemelen bizzat Spinoza’nındır” (Internationaal Antiquariaat, 1950: 38) denilmekteydi (Ek-3 ve 4).

Ayrıca aynı katalog kitaptaki 431 katalog numaralı kitap hakkında da İbn Tufeyl’in eseridir denilmektedir (Ek-4). Eserin çevirmeni yine S.D.B. adıyla; eserin 1701 yılında Rotterdam’da birazcık farklı bir başlıkla “De Natuurlyke Wysgeer, *Het Leven van Hai Ebn Jokdan* adıyla Adrian Reland tarafından yayınlanmıştır. Bu da bize, Spinoza’nın *Hayy bin Yakzân* çevirisi aynı yılda farklı başlık adıyla birisi Amsterdam ve diğeri Rotterdam’da olmak üzere iki kez yayınlanmış olduğunu göstermektedir. Bazı araştırmacılar çeviriyi farklı adla Rotterdam’da yayınlayan A. Reland’ı eserin çevirmeni gibi anlamışlardır; bu doğru değildir.

Bu bilgilerden hareketle, *Hayy bin Yakzân*’ın Hollandacaya ilk çevirisinin ilki 1672 ve ikincisi 1701 yılındaki ilk baskılarıyla Spinoza’nın eserlerinin ilk baskılarına ulaştık. Şunu gördük: Spinoza henüz hayattayken, sadece yaptığı *Hayy bin Yakzân* çevirisi değil; 1671 ve sonrası Amsterdam veya Rotterdam’da *Ethica* başta olmak üzere kendi yazdığı kendi yazdığı bütün eserlerinde de Spinoza adı yoktur. Ölümünden sonra yayınlanmış *Hayy bin Yakzân* çevirisi gibi kendi eserleri de S.S.D.B., S.D.B., B.D.S. gibi kısaltma adlar taşımaktadır. Örneğin Spinoza’nın ölümünden hemen bir yıl sonra 1677 yılında ve daha sonra 1701 yılında Amsterdam’da iki defa yayınlanmış olan *Opera Posthuma*, kapak sayfasında yazar adı olarak B.S.D. kısaltmasıyla yayınlanmıştır. (Ek-5). Bu eser içerisinde Spinoza’nın sırasıyla şu beş eseri vardır: (1) *Ethica*, (2) *Tractatus Politicus*, (3) *Tractatus de Intellectus Emendatione*, (4) *Epistolae*, (5) *Compendium Grammaticas Linguae Hebraeni*. Bu eserlerden, Spinoza’nın arkadaşlarına yazdığı mektuplarından oluşan *Epistolae* hariç, hiçbirisi ne açık olarak, ne de kısaltma şeklinde yazar adı taşımamaktadır. Sadece *Epistolae*, *Opera Posthuma*’nın kapak sayfasında taşıdığı B.D.S. kısaltmasını taşımaktadır. (Ek-6).

Üçüncüsü, *Spinoza Complete Works* adıyla Spinoza'nın bütün eserlerini yayınlayan M.L. Morgan ile eserleri İngilizceye çeviren S. Shirley'in, eserlerin Latince ilk baskılarındaki ve sonraki baskılarındaki yazar adsız ve B.D.S. gibi kısaltmalı yazar adlarıyla yayınlanan eserlerin kapak sayfalarından örnek vermeleridir. Verilen bu örneklerde de aynı durum söz konusudur; yani Spinoza hayatteyken basılan hiçbir eseri onun adını taşıyor; ölümünden sonra yayımlan eserleri belirli bir süreye kadar tam adının B.D.S. gibi kısaltmalarını taşıyor. Örneğin Spinoza'nın sağlığında Hamburg'ta 1670 yılında basılan *Teolojik-Politik Risale* ne Spinoza açık adını taşır ne de adının herhangi bir kısaltmasını taşır (Ek-7).

Oysa ölümünden hemen sonra 1677 yılında yayınlanan *Tanrı, İnsan ve Mutluluğu Hakkında Risale*, B.D.S. kısaltmasını taşır. (Ek-8). Böyle olunca, S.D.B. ve B.D.S. veya benzer diğer kısaltmaların Spinoza'nın tam adının kısaltması olduğuna itiraz olmamıştır. Böyle olduğu halde Spinoza üzerine özel çalışmış olan batılı günümüz mütehassısları Spinoza'dan *Hayy bin Yakzân*'ın çevirmeni olarak niçin hiç bahsetmiyorlar veya en azından niçin meseleyi tartışma konusu yapmıyorlar? Konu âşikardır; bilindiği içindir denemez. Geriye şu psikolojik bir neden kalıyor: Bu da, onların Spinoza gibi bir filozofu İbn Tufeyl'in bir mütercimi gibi anlatmayı kibirlerine yedirememeleridir.

Dolayısıyla bütün bu bilgilerden ortaya çıkan sonuç şudur: Yukarıda verdiğimiz kısaltma adların bizzat Spinoza'nın kendi eserlerinde de kullanılmış olması, *Hayy bin Yakzân*'ın ilk Hollandacaya çevirisindeki S.D.B. kısaltmasının da, Spinoza'nın tam adı Benedictus de Spinoza adı olduğunu hiçbir kuşkuyla mahal bırakmaksızın göstermektedir. Umarım bundan sonra araştırmacılar bugüne kadar olduğu gibi *Hayy bin Yakzân*'ın ne ilk Hollandaca çevirisine çevirmenin belli olmadığı anlamına "anonim" derler, ne de çevirmeni Johannes Bouwmeester olarak gösterirler (Russell, 1994: 255, dn. 16).

Doğal olarak burada akla gelebilecek birkaç soru olabilir. İlk soru, Spinoza'nın sağlığında basılan eserlerinin niçin adını taşımadığı ve ölümünden sonra yayınlanan eserlerinin belirli bir zamana kadar onun farklı şekillerde kısaltılan kısaltma adını taşıdığı sorusudur. Bu sorunun cevabı şöyle izah ediliyor: Bilindiği gibi Spinoza Tevrat ve İncilleri eleştirmiş, çelişkilerini göstermiş ve onların olduğu şekilleriyle Tanrı kelâmı olmadık-

ları yargısında bulunmuştur. Bu, hem Hıristiyan, hem de Yahudi otoriteleri Spinoza'ya düşman etmiştir; onun dinsiz ve ateist olduğuna hükmetmişlerdir. Bununla birlikte ikinci olarak, Spinoza, zamanın Hollanda'daki siyasi olaylara da taraf olmuş olmasıdır. O, iktidara karşı cumhuriyetçileri ve David Kardeşleri destekliyordu. İşte bu iki nedenden dolayı, Hollanda hükümeti, Spinoza'nın eserlerinin basımına, dağıtımına ve okunmasına yasak koymuştu.

Ancak Spinoza'yı sevenler ve yakın dostları Spinoza'nın eserlerinin yayınlanmasını üstlenmişlerdir. Kısaca anlattığımız dini ve siyasi nedenlerden dolayı konan yasak yüzünden, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, sağlığında yayınladıkları eserlerine hiçbir şekilde Spinoza'nın adını koymamışlardır; ölümünden hemen sonra yayınladıkları eserlerine B.D.S. gibi kısaltmalar koymuşlardır. Örneğin 1671 yılında sağlığında basılan eserlerinde hiçbir yazar adı yoktur; ölümünden sonra belirli bir zaman için, örneğin 1701 yılındaki yayınlanan eserlerinde görüldüğü gibi eserlere Spinoza'nın adının farklı şekillerdeki kısaltmaları konmuştur.

İkinci önemli soru, S. von Dunin-Borkowski'nin düştüğü bir notta Spinoza'nın arkadaşı J. Bouwmeester'den *Hayy bin Yakzân*'ı Hollandacaya çevirmesini istediği şekilde verdiği bir bilgidен hareketle, çevirmenin Bouwmeester olup olamayacağı sorusudur. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi bazı kişiler çevirmenin Bouwmeester olabileceğini düşünmüşlerdir. Dunin-Borkowski'nin notunu doğru kabul etsek bile bu, çeviriyi yapanın kesinlikle Bouwmeester olduğu anlamına gelmez. Eğer çevirmen J. Bouwmeester olmuş olsaydı, çevirmen olarak adının çevirilerin ilk baskılarında konmamış olduğunu düşünelim bile çevirinin, Spinoza'nın ölümünden sonraki baskılarında B.D.S. yerine herhalde Bouwmeester'ın adının kısılması olabilecek J.B. veya tersinden B.J gibi kısaltmalar konurdu. Dolayısıyla çevirmen J. Bouwmeester olamaz.

Hayy bin Yakzân'ın Spinoza çevirisinin 1672 ve 1701 yılındaki baskıları bize, aynı zamanda onun bu çeviriyi hangi dilden yaptığını da göstermektedir. Bizim, daha önceki tahmin ettiğimiz aksine aynı eseri İbraniceye çeviren Moise de Narbonne'un İbranice çevirisinden değil, Edvardo Pocockio'nun (Oğul Edward Pococke, 1648-1727) 1671 yılında *Philosophus Autodidactus* adıyla Oxford'da yayınlanan Latince çevirisinden yapmıştır. Spinoza'nın çeviriyi, Latince çevirinin yayınlanmasından hemen bir yıl

sonra yaptığı da anlaşılıyor. Burada bu Latince çevirinin *Hayy bin Yakzân*'ın Arapça metniyle birlikte yayınlanmış olduğunu ve Baba Edvar-do Pocockio (Edward Pococke, öl. 1699)'nun da bir önsöz yazdığını belir-telim. Oxford Üniversitesinde Arapça ve İbranice hocalığı yapmış olan Baba Pococke'nin Arapça metni hazırlamış olabileceği ihtimali vardır.

Hayy bin Yakzân'ın 1671 yılındaki Latince çevirisi, Avrupa'da adeta bir bomba etkisi yaratmıştır. Aslında bilindiği gibi, Ed. Pococke'nun Latince çevirisi, ilk Latince çeviri değildir; *Hayy bin Yakzân*'ı Latinceye ilk defa 1492 yılında çeviren ünlü İtalyan bilgin Giovanni Pico della Mirandola'dır. Ancak 15. yüzyıldaki o Latince çeviri, 17. yüzyıldaki Latince çeviri gibi Batı'da çok fazla bir etki yapmamıştır. Bu bize, batıların henüz 15. yüz-yılda *Hayy bin Yakzân*'ın değerini anlayacak düzeyde zihniyet değişimine sahip olmadıklarını gösterir.

Daha önce belirttiğimiz gibi Ed. Pococke'un Latince çevirisinin ba-sılmasına müteakiben, hemen 1672'de, yani bir yıl sonra, Spinoza Hollanda-caya çeviriyor. 18. yüzyılın hemen başında onları batı dillerine yeni çeviri-ler izliyor. *Hayy bin Yakzân*, başta Spinoza'da olduğu gibi 17. ve 18. yüzyılın batılı filozofları, bilim adamları da büyük zihniyet değişikliklerine sebep oluyor. Din, felsefe, bilim ve eğitim anlayışlarında zihniyet değişimlerine sebep oluyor. Burada *Hayy bin Yakzân*'ın batı düşüncesine etkilerini ele alacak değiliz. Sadece özet olarak Spinoza'dan K. Marx'a J. Locke'dan Ch. Huygens'e kadar 17. ve 18. yüzyılların filozofları ve bilim adamları az veya çok Hayy bin Yakzân'dan etkilenmiş olduğunu söyleyebiliriz (Urvoy, 1996: 38-46).

D. Hume'un "doğal din" ve J.-J. Rousseau'nun "doğal eğitim" anlayış-ları da bu etkinin ürünleridir. Ayrıca Hayy bin Yakzân, Batı'da "adasal roman" veya "bilimsel roman" gibi bir edebî türün de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunun ilk örneklerini Daniel Defoe'nin (1660-1731) *Ro-binson Crusoe* (1719) ve Robert Bougle'un felsefi ve bilimsel romanı *The Aspiring Naturalist* adlı romanı izlemiştir. Biz burada, söylediğimiz gibi *Hayy bin Yakzân*'ın ne batı dillerine çevirisinin tarihini, ne de onun etkile-diği batılı bilgileri anlatacağız (Toomar, 1996; Attar, 2007); bunlar ayrı çalışmaların konusudur.

Kaynaklar

- Attar, S. (2007). *The Vital Roots of European Enlightenment: Ibn Tufayl's Influence on Modern Western Thought*. Lanham: Lexington Books.
- Bayrakdar, M. (2011). *İslam Felsefesine Giriş*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Conrad, L.I. (1996). Research Resources on Ibn Tufayl and Hayy ibn Yaqzan. *The World of Ibn Tufayl* (ed. L.I. Conrad). Leiden: Brill.
- Dunin-Borkowski, S.von. (1910). *Der Junge de Spinoza, Leben und Werdegang im Lichte der Weltphilosophie*. Münster: Aschendorffsche Buchhandlung.
- Gauthier, L. (1936). *Hayy ben Yaqdhan: Roman Philosophique d'Ibn Thofail*. Beyrut: Imprimerie Catholique.
- Internationaal Antiquariaat*. (1950). Catalogue No. 150: Spinoza (1432-1677). Amsterdam: Menno Hertzberger.
- Keklik, N. (1987). *Felsefenin İlkeleri*. İstanbul: Doğu Yayınları.
- Meinsma, K.O. (1896). *Spinoza en Zijn Kring: Historisch-Kritische Studiën over Hollandsche Vrijgeesten*. S-Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- Russell, G.A. (1994). The Impact of the Philosophus Autodidactus: Pocsckes, John Locke and the Society of Friends. *The 'Arabick' Interest of the Natural Philosophers in Seventeenth-Century England* (ed. G.A. Russell). Leiden: Brill.
- Toomar, G.J. (1996). *Eastern Wisdom and Learning: The Study of Arabic in Seventeenth-Century England*. Oxford: Oxford University Press.
- Urvoy, D. (1996). The Rationality of Everyday Life. *The World of Ibn Tufayl* (ed. L.I. Conrad). Leiden: Brill.

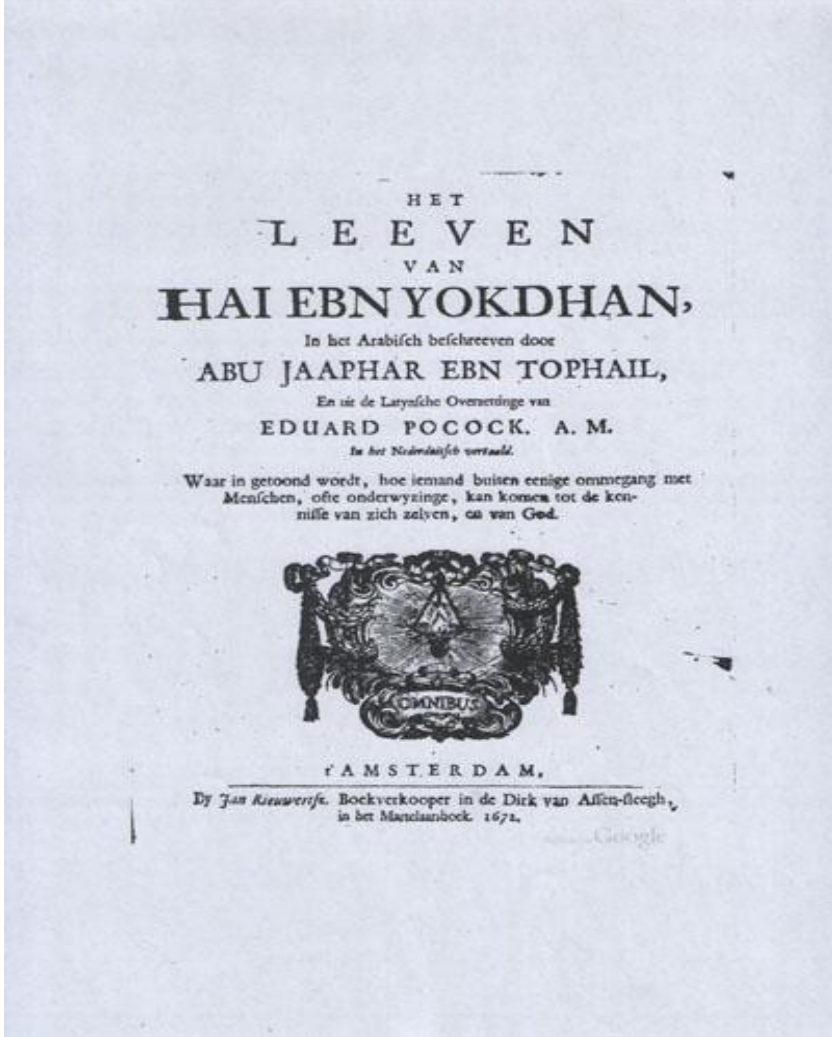
Özet: Bir not şeklindeki bu küçük makale, İbn Tufeyl'in *Hayy bin Yakkân* adlı meşhur eserini, Hollandacaya ilk defa çeviren kişinin Hollandalı filozof Spinoza olup olmadığı konusundaki sorunu açıklığa kavuşturmayı amaçlamaktadır. Hollandacaya *Het Leeven van Hai Ebn Yokdhan* başlığıyla çevrilen bu eserin ilk müterciminin Spinoza olduğunu birtakım belgelerle okuyuculara göstermek istiyoruz. Umarız bu yazıda bunu başarabiliriz.

Anahtar Kelimeler: İbn Tufeyl, *Hayy bin Yakkân*, Spinoza, Hollandaca, çeviri.

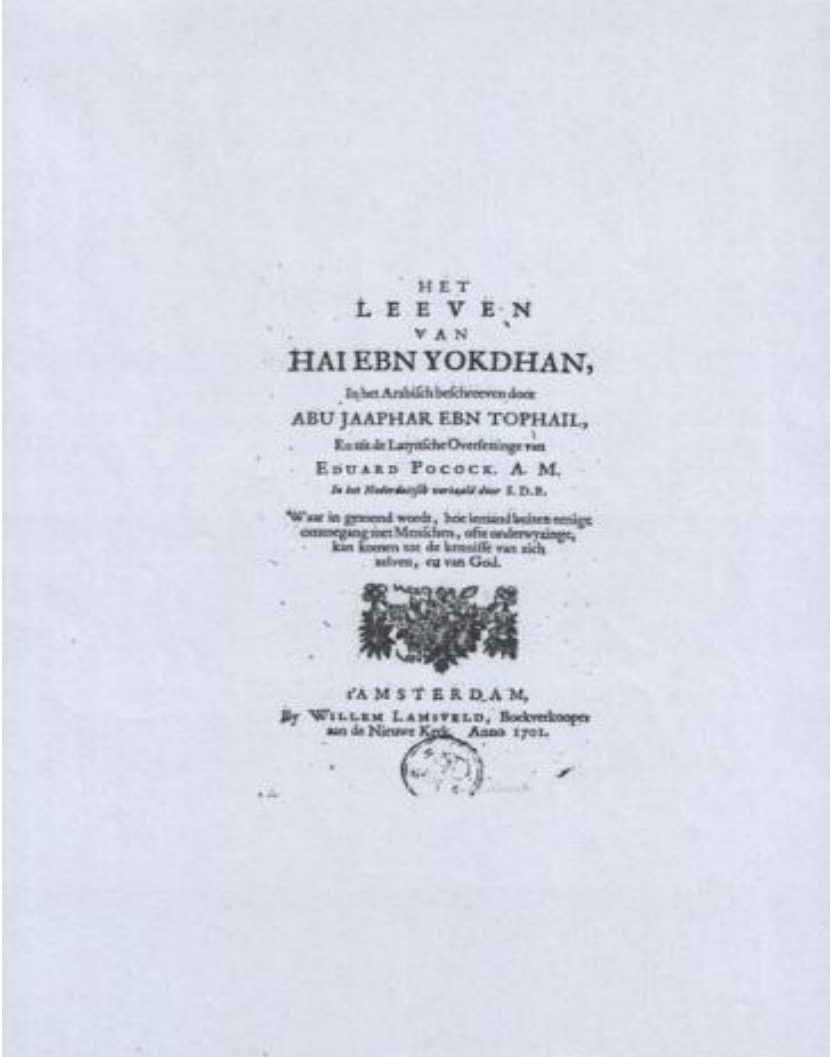

Ekler

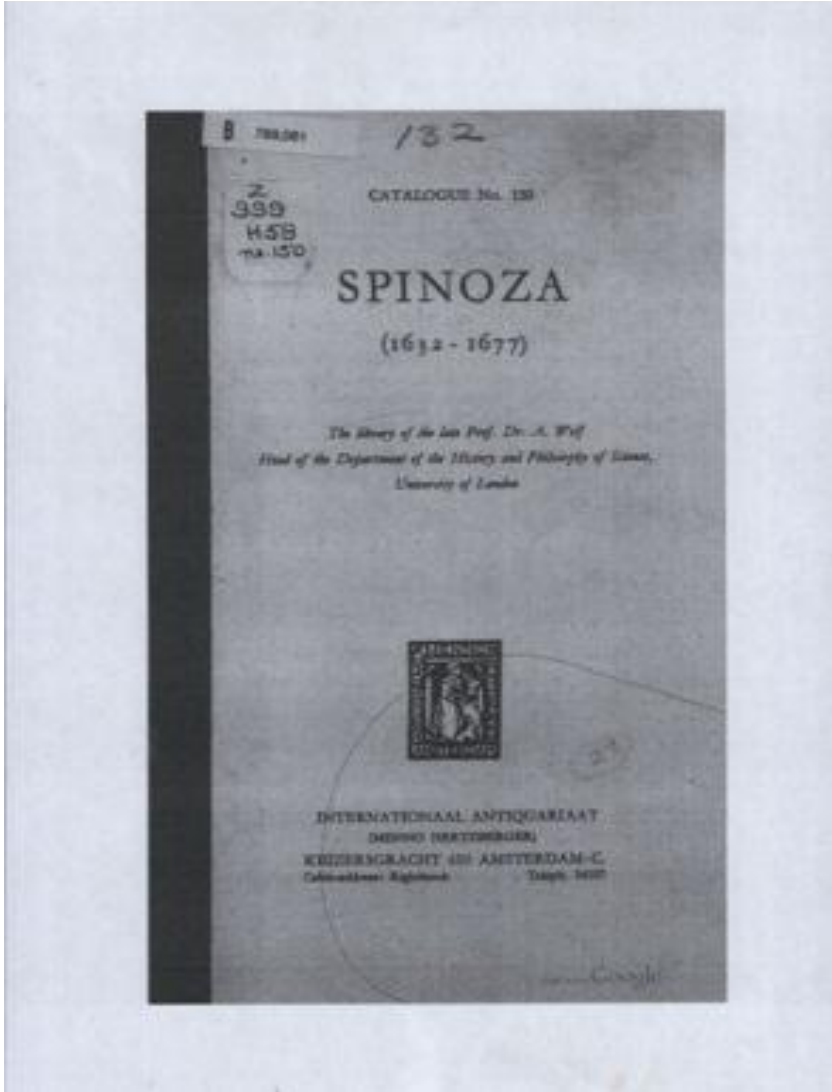
Ek-1

Ek-2

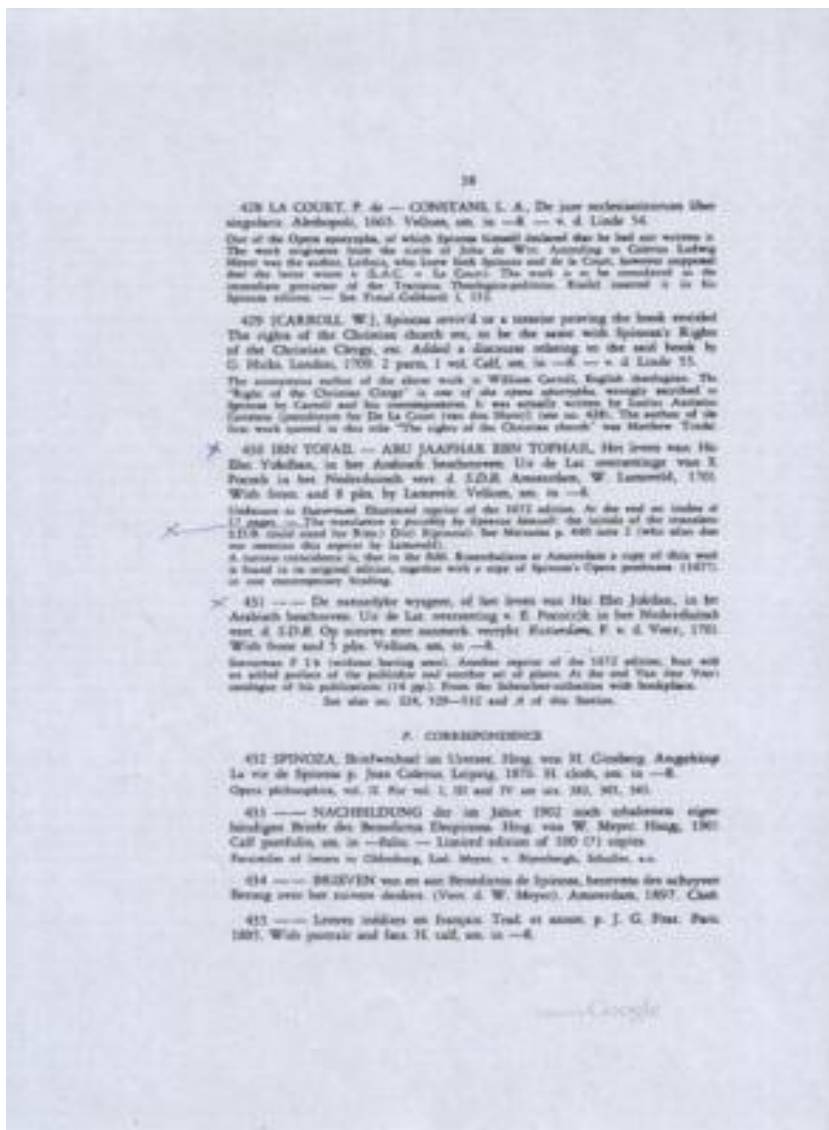
Ek-3

Beytulhikme An International Journal of Philosophy

Ek-4

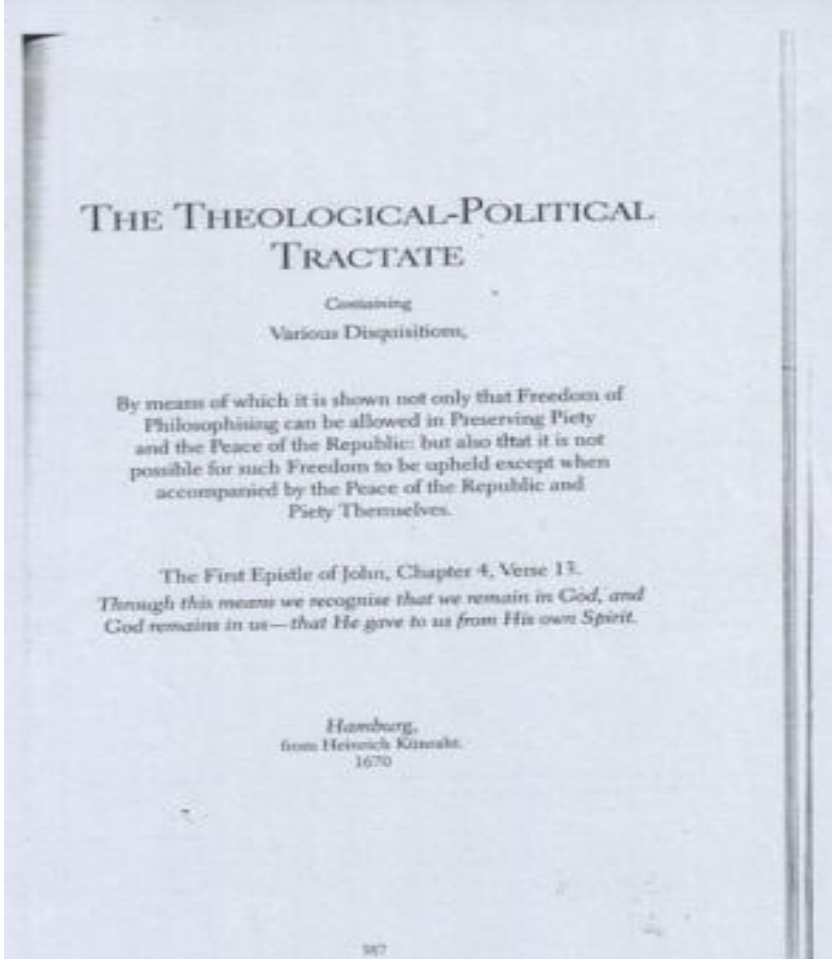
Ek-5

Ek-6

Ek-7: Benedictus Spinoza, *Complete Works*, ed. M.L. Morgan, trans. S. Shirley, Indianapolis: Hackett Publishing, 2002, s. 387.

Ek-8: Spinoza, *Complete Works*, s. 33.

